

meggyőzően alátámasztja a szerzőnek a várak kapcsán megfogalmazott és a korábbi, népszerű felfogástól eltérő értelmezését.

A bemutatott régészeti leletanyag alapján kockázatos vállalkozásnak tűnik Sóvidék korai történetét mindössze maroknyi terepbejárás cserépre alapozva ismertetni. E pár töredék azonban az első értékelhető adatmorzsa, és csak egyetérténi lehet a szerzővel, hogy minden kis adatot fel kell használni, vállalva a félrekeltezés, illetve a tévedés veszélyét, de ahhoz, hogy e kérdésben tisztán lássunk, jóval több anyagra lesz szükség. Bízunk benne, hogy a majdani kutatások e téren is lehetővé teszik, hogy minőségileg és mennyiségileg is jelentősebb adatok alapján léphessünk tovább.

A fentiek alapján, helyi pozitív adatok várható előkerüléséig éppen ezért csak feltételelesen lehet egyelőre beszélni arról, hogy Sóvidék betelepülése mikor (11–13. század?) és hogyan történt (Árpád-kori alapnépesség, székelyek?). Így aztán a sófalvi templom első periódusának 13. századi építését és építetőit illetően, mely egyetlen analógián, illetve a kis felület miatt bizonytalanul megfigyelt „...anyagában megegyező támpillér (?)” feltételelétén alapszik, kissé elsietettnek tűnik az első templomnak a székelyekhez történő egyértelmű kapcsolása (még ha ez is a legvalószínűbb), erre ugyanis semmilyen tényleges adat nem utal.

A kutatástörténeti előzményekből fakadó bizonytalanságok mellett azonban fontos hozadéka a kötetnek a sóvidéki egyháztörténeti és építészeti adatoknak az összefoglalása. Dávid László közel harmincéves ismertetése óta ez az első átfogó jellegű és jelentős új eredménye-

ket hozó munka: középkori faragványok, kápolnák, tárgyak azonosítása, ezek topográfiai helyzetének, alaprajzának bemutatása, leírása, az első régészeti megfigyelések ismertetése.

Fontos észrevétel, hogy igazolta a szórt településhalmazfalu fejlődést a mai falvak esetében, illetve a szeges-szeres települések hiányát, bár e folyamat hiteleségét és keltezését régészeti adatok kell majd még bizonyítsák.

A határhasználat kapcsán fontos az adatokkal alátámasztott rekonstrukció és valószínűleg szélesebben is alkalmazható modell a falvak határának fokozatos kialakításáról és jelöléséről, a teraszos művelés kezdeteiről, illetve a havasok használatáról szóló rész.

A sóvidéki sóbányászat történetének vizsgálata kapcsán itt olvashatunk első ízben összefoglaló jelleggel a középkori székely sóbányászatról (sóbányászat, sóhasználati jog kérdése, sólelőhelyek megoszlása, százföldi sókereskedelem, sóutak stb.). Mindezt a többi kérdés kapcsán már említett módszerek és források (régészeti terepbejárások, hiteles írott források, helynevek) bevonásával és szélesebb erdélyi gazdaságtörténeti áttekintésbe ágyazva.

A könyv, Sóvidék apropója kapcsán, tehát több székelyföldi középkori történeti kérdésben nyújt színvonalas eligazítást és olvasmányos tájékoztatást. Tisztelet érte, hiszen a tudomány nem lehet öncélú, végső soron a helyi közösség ismereteinek bővítését kell szolgálnia. Bízunk benne, hogy ez és a hozzá hasonló könyvek el is jutnak a célközönséghez.

Botár István

Hatalom és lokális társadalmak konfliktusa a „krízis évében”

Gagy József: A krízis éve. 1949. Csíkszereda 2004. 237 lap

Gagy József a kommunista diktatúra kiépülésének egy sajátos időszakát választotta elemzése keretül: az 1949-es évet. A választást az indokolta, hogy a kommunista hatalom kiterjeszkedése szempontjából ez az esztendő különös fontossággal, meghatározó társadalmi és politikai vetületekkel rendelkezik. Az ekkor zajlott események mintegy koncentrálják a diktatúra hatalmi be rendezkedésének technikáit, különféle módozatait. A tudományos kutatás jelentőségét növeli, hogy ez volt az az év, amikor a hatalmi építkezés elérte a lokális társadalmakat, a privat szféra legbelső köreibe férközött be, ami az egyéni és közösségi alkalmazkodás legkülönbözőbb formáit váltotta ki. Az adott időszak társadalomtörténeti fontossága tehát vitathatatlan. A vizsgálat helyszíne a Székelyföld.

Az előszó, valamint a bevezető „a kutató narratívájának” megkonstruálását tartalmazza, a szerző láttatni engedi kutatói dilemmáit, megjelöli törekvéseit, „figyelmeztet” szubjektív érintettségére. Felvillantja a kutatás tárgyához való sajátos viszonyát: nem a valóság kizárólagos láttatására törekszik – a közelmúlt tényszerű feltáratlanságának hiánya amúgy is ellehetetlenítene ezt a

vállalkozást –, hanem egy szempontrendszer kialakítására, amely további értelmezésekhez kínál irányelveket: „Nem tudtam, nem is akartam az anyag kezelésében egy teljes mértékben objektív felülemelkedést, kivülállást megvalósítani. A korszak mély érzelmeket kavart, a hatalom az érzelmek felszítását is harcra vetette. A sajtó elfogultsága, az osztályharc heve ott van az idézetekben.” (30.) Emellett egy fontos kutatómódszertani problémára is ráirányítja a figyelmet, arra, hogy a korszak ma is élő szereplőinek érzékenysége mellett a legfőbb nehézséget a források hiánya jelenti. Emiatt a szerző sajátos forráshasználatra kényszerül, a történeti háttér megépítéséhez ugyanis legfőbb kútfőként a korabeli sajtóanyagot használja fel. Kijelöli azokat a forráskritikai aspektusokat, amelyek mentén az értelmezői munkát elvégzi. Amire az átideologizált, manipulált és manipuláló napi- és hetilapokban figyel: nevek, helyszínek, „mindennapi apró események”, statisztikák, törvények. Ezen túlmenően pedig nem téveszti szem elől azt a módot sem, ahogyan egy-egy téma „megjelenik”, illetve ahogyan „adagolják”. A sajtó ugyanakkor azt is jelzi, hogy a „frontok megnyitásával” hova, merre fordul a hatalom figyelmé:

mitől tart, hova küldi az erősítést. A szerző egyik megfigyelése például, hogy amikor a hatalom hajsztát indít a katolikus egyház és püspöke, Márton Áron ellen, a sajtó úgy próbálja meg a közvéleményt a hatalom oldalára hangolni, hogy folyamatosan cikkezik egy-egy katolikus pap ballépéseiről, viselt dolgairól.

A vizsgált időszakban a sajtó tendenciózusan a valóság megjelenítésének deformálására törekedett, a hatalmi érdekek kiszolgálása révén a hírt és a hozzá fűzött véleményt egybemosva, válogatva, átalakítva jeleníti meg. Ezt tudatosítva a szerző beismeri, hogy a korszakról való ismeretek jelenlegi fázisában munkája inkább tapogatózó, tájékozódó jellegű. Valószínű, hogy az eseményeknek a maguk dinamizmusában való megragadását segítette volna az, ha interjúkkal, visszaemlékezésekkel ellenőrizte volna a sajtó által megjelenített társadalmi tényállást. Ehhez azonban a szerzőnek meglehetősen kevés anyaga van. Emiatt aztán kissé „halk” az *alkalmazkodók*, a hatalmat elszenvedők, a túlélők hangja az elemzésben.

A szerző az elemzés során felváltva érvényesíti a makro- és mikroszintű perspektívát, így a vizsgálat tárgyát a kontextusok erőterében szemléli. Az elemzés „alapegysége” a társadalmi csoport, ám esetenként figyelmet szentel a mindennapok egyszerű társadalmi szereplőinek, valamint az eseményeket alakító, az ezekre hatással lévő kiemelt kulcsfiguráknak is.

A bemutatás fő vonala a berendezkedő új hatalom kiépülésének, térnyerésének, szintjeinek adatolására fókuszálódik: a pártstruktúrára, az államhatalom szervezeteire, ezek tevékenységi köreire. Bemutatja a pártapparátus különböző szerveit: a tömegszervezeteket, az ellenőrző szerveket, a gazdasági egységeket, az oktatás, az egészségügy és a közművelődés organumait, valamint ezek székelyföldi „lekepeződéseit”, ténykedésüknek lokális megvalósulásait. A fejezet végén felhívja a figyelmet arra, hogy a tényleges hatalom, amely a vezető elit hatalmát fenntartotta, lényegében a szovjet hatalom volt, amely a szovjeteknek a pártapparátus különböző szerveiben való túlzott reprezentativitásából is kitűnik.

A könyv megvilágítja a pártideológia gazdasági valóságában jelentkező törést a „terv” és az „eredmény” között, a hazafias mezben jelentkező osztályharc-propaganda kialakulását, a hatalom intézményeinek fokozatos térnyerését és megerősödését, az állam uralmának totalizálódását a gazdasági szférában. Ismerteti a tervgazdálkodás legfontosabb jellemzőit, az agrártermékek beszolgáltatásának intézményét. Az 1949-es év ebben a vonatkozásban is kulcsfontosságú volt, mivel ekkor teljessé lehetett ki az agrárium centralizálása az ideiglenes bizottságok és néptanácsok kialakítása, valamint az erőszakos szervezetek átirányítása révén.

A szerző külön fejezetben ismerteti a falusi elit elleni eljárásokat, amelyeknek gyakorlati hasznuk az volt a hatalom szemszögéből, hogy megosztották a közösségeket, gyengítették belső koherenciájukat. A hatalom az *osztályharc* ideológiai propagálásával az erőszakuralom egy újabb technikai eszközét vetette be a lokális társadalmak egységének felszámolásáért. Az osztályharc a

hatalom erkölcsi mércéje, amelynek ideológiai álcája a hazafiság. A szegmentáltság újabb technikája az volt, hogy a hatalom adott feszültségi szinten tartotta a társadalmat, ellenségekéket konstruált. Mindez a munkára való mozgósítás hatékony formájának bizonyult.

A hatalom támadásának legfőbb célpontjai a gazdasági elit, a *kulákok*, valamint az értelmiség tagjai, a papok és a tanítók voltak, azaz azok a társadalmi rétegek, amelyek a helyi közösségekre a legnagyobb hatással voltak, ám a hatalom által legitimálttól (legtöbbször) eltérő eszményeket, világgépeket forgalmaztak, ezért a rendszer ellenségeinek számítottak. Gagyí József kiemeli, hogy a kulák nem gazdasági, hanem *ideológiai kreáció*, mivel mindazok kuláklistára kerültek, akiket a hatalom gazdasági helyzetük vagy társadalmi pozíciójuk miatt ellehetetleníteni, gazdaságilag és szociálisan egyaránt végső soron megsemmisíteni kívánt.

A szerző a szocialista ünneplési gyakorlat mikroszintű kivételéseinek bemutatásával példázza a makropolitikai ideológia által támogatott lokális beavatkozásokat, érzékeltetve egyszerűsre azt is, hogyan igyekezett a hatalom az ünneplések révén a társadalmi valóságról alkotott képet megváltoztatni és ezáltal egy újszerű szimbolika révén megkonstruálni önnön legitimitását. A hatalom égisze alatt termelődő koherencia legfontosabb rítusai a *tömegünnepek*, amelyek voltaképpen egy újfajta vallási élményt közvetítettek, amelynek hősei az egységet közvetítő hatalom vezetői voltak.

A Márton Áronnal való leszámolásról és az 1949-es csíksomlyói búcsúról szóló fejezet a hatalom működésbeli logikájának elmélyült értelmezését nyújtja. A szerző meglehetősen bő adathalmaz tükrében tárja fel a hatalom finom manővereit, azt, ahogyan a helyzetek konfliktusmentes uralására törekedett. A csíksomlyói búcsú napján a hatalom nagy erőbedobással ellenrendezvényeket, „kulturversenyeket” szervezett, és mozgósította a hadsereget is. A búcsú mindezek ellenére a székelyföldi társadalom számára a hatalommal való szembenállás szimbóluma lett. A fejezet levéltári források bevonásával válik különösen jól dokumentálttá.

A történeti kontextus felvázolásával a szerző tulajdonképpen a helyzettel szembeesülő rurális társadalom reagálásának jellemzőit, racionális adaptációs stratégiáit, valamint az ezeken túlmutató, az irracionálisban gyökerező válaszadásokat is értelmezi. Az 1949-es krízis antropológiai módszertani követelményekhez igazított értelmezésével a könyv a hatalmi intervenciók hatásainak, azaz a mikrotársadalom szintjén végbement folyamatoknak a bemutatását is megvalósítja, az egyéni életvilágokba való beavatkozások elemzésével a szerző a Székelyföld társadalmának a hatalmi technikákra adott irracionális reakcióit is feltárja. A hatalmi elnyomás, a terror nyomán kialakuló sajátos antropológiai helyzet, a társadalmi mozgalom megértő olvasata az események hátterének a lehetőségekhez képest árnyalt bemutatásával válik hitelessé, a társadalom általános működését bemutató diagnózissá.

Gagyí József korábban több írásában is foglalkozott már a lokális társadalmaknak a krízishelyzetekre adott

válaszával, amelyhez empirikus anyagot az 1949-ben bekövetkezett millenáris mozgalom témakörében végzett gyűjtései szolgáltattak. (Lásd például: *Jelek égen és földön. Hiedelem és helyi társadalom a Székelyföldön*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Helyzet Könyvek, Csikszereda, 1998.) Jelen munkájában arra irányítja a figyelmet, hogy a hatalom erőszakos terjeszkedésének következtében kialakult társadalmi feszültségek egy millenáris csodavárásban teljesedtek ki. Elemzéséhez teoretikus kiindulópontot a millenáris társadalmi mozgalom kutatásának eredményei nyújtanak, amelyeket koherens elméleti keretbe integrál a krízis kulturális szerepének kidolgozása révén. Ezáltal fontos társadalmi problémák antropológiai elemzéséhez kínál új megközelítési szempontokat. Értelmezése szerint „a krízis olyan (funkciójában leginkább az ünnepi rítusokhoz hasonló, de nem kiszámíthatóan visszatérő, hanem váratlan, rendkívüli) alkalom, amikor megtörténik az emberi közösségek életképességét megadó szimbólumok és szimbólumrendszerek felülvizsgálata, átalakítása, megerősítése”. (254.) A társadalmi mozgalom elméleti felhasználása mellett a hegémóniaelméletet követi, amelynek lényege a centrum–periféria distinkció. (Itt főként William McNeill, Clifford Geertz és Edward Shils munkáit idézi, és nem Antonio Gramsci elméletét. Emel-

lett teljes mértékben mellőzi Michel Foucault hatalom-konceptióját, diskurzuselméletét.)

Ahol a szerző az árnyalt megjelenítéshez nem rendelkezik elég adattal, ott jelzi, hogy hol kellene tovább kutatni, mit kellene feltárni ahhoz, hogy a történések mibenlétéről teljesebb valóságképet kaphassunk. Valószínűleg a szerző is belátja, hogy a sajtó, valamint az a kevés számú egyéb forrás (a 6. és 7. fejezetet leszámítva) nem elegendő a rekonstruált múlt árnyalt megismeréséhez, feltárásához. Az új források elérhetővé válásával a korszak történelme valószínűleg módosulni fog, ahogy erre maga is felhívja a figyelmet. Mindemellett a jelenleg hozzáférhető és számba vehető források feldolgozásával a szerző fontos lépést tett a kommunista diktatúra kezdeti hatalmi építkezési technikáinak, valamint a székelyföldi rurális társadalom erre adott reakcióinak történeti antropológiai elemzése terén. Végző soron sikerült megragadnia azt az indokoltan mentalástörténetnek nevezhető váltást, amely előtörténetét képezte a székelyföldi társadalom külső hatásokra kikényszerített átalakulásának. A könyv jelentőségét emeli, hogy a szerző által hitelesen felépített társadalmi kontextus ismeretében egy fontos társadalmi, illetve társadalomlélektani probléma, az 1949-es millenáris mozgalom jelenségei váltak empirikusan megközelíthetőkké, magyarázhatókká.

Peti Lehel

Egy identitás határán

Bodó Barna: Az identitás egyetemessége. Kvár 2004. 222 lap

Mit is jelent az identitás, az identitásunk? Az úgynevezett „identitáskutatóknak” mai napig sem sikerült egységes választ adniuk a kérdésre, nem sikerült egy átfogó paradigmát kidolgozniuk az Erikson által bevezetett fogalomra. Bodó Barna számára a válaszkérés létkérdés, személyesen érinti a probléma, magán- és közügyé minőségül a válasz.

Napjainkban az identitás valahogy megoldandó feladattá vált, az egyéneknek szembe kellett nézniük önmeghatározásuk, identitásuk alakításával. Mindenkinek megvolt a kijelölt helye a társadalomban, amit el kellett foglalnia és ennek a helynek, a „valóságnak megfelelően” megalkotnia önmagát. Ugyanakkor az egyének csupán annyi volt a feladata, hogy a közösség elvárásaihoz alkalmazkodva minél jobban ellássa a rá kiszabott feladatokat. Az identitást, az egyén helyét a társadalomban túlnyomórészt a közösség határozta meg. Ez az élet természetes rendjévé vált, a modernitás biztonságos, rendezett, megismerhető világot nyújtott, ahol többekévesb mindenki tudta önmagáról és a másiról, hogy ki ő, és kivé válhat.

Manapság egyre gyakrabban beszélnek általános identitásválságról, ugyanis felbomlottak a hagyományos keretek, amelyek adottak voltak, s az egyén számára a biztos, mindig kiszámítható terepet jelentették. Ezek az identitáskeretek felbomló formájukban is problematikusá váltak, ugyanis alig belátható jövőjű és felgyorsult

ütemű átalakulás útján vannak, esetleg olyanok léptek a helyükbe, amelyek ma még nélkülözik a történeti távlatot, a hagyományos meggyökerezettséget, s ezért túlságosan műviék és elvontak.

Mindennek eredménye a mind tömegesebbé való identitásvesztés, vagyis az egyén képtelensége arra, hogy világosan, egyértelműen és hosszú távon definiálja önmagát. Annyira felgyorsult a minket körülvevő világ, hogy a hosszú távú önmeghatározás a határidőnaplók áradatában szinte-szinte lehetetlenné válik, arra kell folyamatosan hangsúlyt fektetni, hogy az egyén versenyképes maradjon a piacon, egyébként is a bürokrácia nem az egyénre tart igényt, hanem csupán részleges szerepére vagy funkciójára, a szalgmunkában csak egy állomássá válik. A mindennapi ember naponta beleborzong a fali-szteri világ szelébe... már ha marad rá ideje.

Sajátos a mi térségünk is az identitáslazulás világában, ugyanis társadalmi dimenzióba vetítve: olyan gyorsan igyekszünk megfelelni a kapitalizmusnak, hogy közben elveszítjük önmagunkat. Kimaradtunk egy néhol másfél évszázados folyamatból, amit most pár évtized alatt akarunk „bepótolni”. Széles tömegek korábbi társadalmi identitása hullott szét, miközben a szocialista világból hirtelen átvanzsáltunk felemás kapitalizmusunkba, széttöredezték a hagyományos identitáskeretek, s a helyettük felkínált új modelleknek nem állt kellő meny-